

La novel·la policíaca catalana, a escena

L'any 1953, el públic desertava del Teatre Romea, de Barcelona, l'únic que mantenia una temporada estable dedicada al teatre català. L'empresa no havia pogut comptar, aquell any, amb cap nova obra de Sagarra. *Rosa Maria*, de Francesc Parcerisa, i *Albert i Francina*, de Ferran Soldevila, van constituir dos fracassos inesperats.

A corre-cuita, l'empresari va recórrer a un gènere que abans de la guerra havia dut gentades a les sales, tot i que llavors ja era un teatre oblidat, com tantes coses de la Catalunya anterior al 1939: el policíac. I així es va mig salvar la temporada, sense, però, que es pogués pensar a donar cap continuïtat al gènere, sobretot si tenim en compte que no es podia traslladar cap obra estrangera al català.

L'obra escollida, *Paral·lel 1934*, era inèdita, i formava part del bagatge preparat pel dramaturg Josep Maria Poble (Conca de Barberà, 1897-Barcelona, 1980) i el polifacètic i prolífic Rafael Tasis (Barcelona, 1906-París, 1966) —novel·lista, assagista, traductor, periodista, historiador, crític, dramaturg, activista polític, llibreter...— amb vista al Teatre Íntim que feia tres anys que intentaven refundar i que, per les dificultats imposades pel règim, no van poder ressuscitar amb l'estabilitat i la projecció desitjades. Així, el projecte es va quedar en unes escadusseres i inestables Vetllades de Teatre Íntim, engegades el 1954. Tasis recordaria que l'experiència va fracassar per manca de local i de capitals, a banda de les limitacions polítiques, llegim en l'estudi que Francesc Foguet ha dedicat a la producció teatral de Rafael Tasis.

L'obra *Paral·lel 1934* —estrenada el dia 13 de març del 1853, i representada fins al dia 29 del mateix mes— conforma un capítol del llibre *Rafael Tasis, novel·lista policíac* (Alrevés. Barcelona, 2015), d'Àlex Martín Escribà (Barcelona, 1974), professor de llengua i literatura catalanes de la Universitat de Salamanca, especialista en el gènere negre.

La novel·la policíaca catalana entra en escena amb Rafael Tasis. El filòleg Àlex Martín Escribà analitza a fons la inestimable aportació de l'escriptor a la dignificació i popularització del gènere, a casa nostra.

El polifacètic escriptor Rafael Tasis i Marca ha estat analitzat a fons com a novel·lista policíac.

I el conforma atès que és una adaptació feta per Poble i Tasis d'una de les tres novel·les policíacques del segon, *Un crim al Paralelo*, la que Tasis va escriure en primer lloc, durant el seu exili de París. Llavors era una novel·la inèdita. Es publicaria l'any 1960, set anys després de l'estrena de l'adaptació. Entre l'estrena i l'edició d'*Un crim al Paralelo*, l'autor ja havia donat a conèixer les altres dues, *La Bíblia valenciana* (1955) i *És hora de plegar* (1956).

Per al professor de Salamanca, Tasis és l'autèntic pioner de la novel·la policíaca a Catalunya i com a tal va ser reivindicat els anys 80 per l'editorial 3i4 i per l'escriptor Jaume Fuster, quan es van rescatar els tres títols, en posterioritat a

la seva mort. I ho és perquè va obrir “un valuós camí”, el de la normalització de la novel·la policíaca en català, perquè va inaugurar una nova manera d'entendre la literatura amb el conreu de les novel·les de “lladres i serenos”.

Josep M. Poble, cita Martín Escribà, recordaria en la biografia que va dedicar al seu gran amic: “Rafael Tasis m'havia fet llegir una novel·la policíaca escrita a l'exili. Es tractava d'una creació desenvolupada de manera planera, amb el clàssic suspens i el crim per entremig. L'autor es va inspirar en un assassinat que anys enrere hi havia hagut en un carrer tan típicament barceloní com és el de la Riereta”.

L'amic i col·laborador de Tasis, engegat amb el potencial escènic de la novel·la, diu Francesc Foguet, va fer-ne una adaptació que treia punta als diàlegs vivaços de l'original i, sobretot, de la delimitació clara de l'espai de l'acció, el pis de la víctima, una sala de comissaria i un cabaret del Paral·lel.

Gairebé totes les reaccions de la premsa a l'estrena van ser ben elogioses.

Encara que l'obra es va haver d'assajar de pressa i corrents, la companyia, que combinava actors i actrius d'anomenada, com Emília Baró (Barcelona, 1882-1964), amb altres d'emergents —una Núria Espert de 17 anys!— se'n va sortir prou bé, segons l'opinió generalitzada de la premsa. La va dirigir Josep Clapera i els actors principals eren Ramon Duran i Francesc Valls.

Així, llegim a la revista mensual *Montblanch* del dia 1 d'abril del 1953: “Nuestro compatriota, el publicista D. José M. Poble, estrenó recientemente, en el Teatro Romea de Barcelona,

Cafè-concert (1902), de Ramon Casas. Van ser típics al Paral·lel i el Raval fins a la Guerra Civil i Rafael Tasis en recupera la memòria durant la postguerra amb *Un crim al Paral·lel*, adaptada al teatre com a *Paral·lel 1934*.

con notable éxit, una comèdia titulada *Paral·lel 1934*, de la que la crítica ha hecho elogiosos comentarios”.

El misteri Aristarco. Tasis va retallar la majoria de les crítiques, ara conservades a l'Arxiu Tasis de la Biblioteca d'Humanitats de la UAB. Martín Escibà les ha incorporat al seu estudi. Així, comença reportant l'estudiós, “el crític Aristarco parlava d'una ‘obra interessant, valorada [sic] sobre todo por un diàleg fluido y ocurrente’ sinó “avalorada por...”.

Qui era el crític Aristarco i on va publicar la crítica? L'estudiós de la novel·la d'enjòlit deixa el misteri a l'aire. La crítica –fàcilment localitza-

ble per internet– apareix al diari *El Mundo Deportivo*, de Barcelona –diari que seguia puntualment l'actualitat teatral, artística, musical, cinematogràfica i literària– el 16 de març de 1953, tres dies després de l'estrena. Hi descobrim que el crític no hi escriu “valorada (...) por un diàleg fluido y ocurrente” sinó “avalorada por...”.

La resposta a l'enigma Aristarco la té no pas cap filòleg especialista en la història teatral sinó –com tot el que fa referència a la premsa catalana dels darrers cent anys llargs– el periodista Josep Maria Cadena: “Era l'historiador de l'art Luis Monreal Tejada, que també escrivia a la *Solidaridad Nacional* amb un pseudònim culte similar, Laercio”.

En efecte, Luis Monreal Tejada (Saragossa, 1912-Barcelona, 2005) –representant de la branca més culta del franquisme, segons Francesc Fontbona (*Diccionari d'Historiadors de l'Art Català*)– era llicenciat en història i en dret i va fer de crític d'art, música i teatre en diaris i revistes durant 25 anys (1933-1958).

Al bàndol nacional, va tenir una intensa actuació al Servicio de Recuperación Artística. Establert després a Barcelona, fou comissari del Patrimonio Artístico Nacional, amb jurisdicció a Catalunya, València i Balears, fins al 1947. Des d'aquest càrrec exercí una tasca molt important en favor del patrimoni cultural. A partir del 1947, sense un sou oficial, va intensificar les seves col·laboracions a la premsa. La seva publicació estel·lar són els tres volums d'*Els castells medievals de Catalunya* (1955-1965), que dirigí juntament amb Martí de Riquer, on col·laboraren diversos historiadors.

“Aristarco era un dels pseudònims del meu pare”, ens confirma Lluís Monreal Agustí (Barcelona, 1942) –el seu pare era conyat de l'escriptor i periodista Ignasi Agustí– director general del Fons Aga Khan per la Cultura i ex-director de la Fundació La Caixa.

La crítica d'*El Mundo Deportivo* apareix il·lustrada amb una caricatura doble, de Poblet i Tasis, signada JMS. Era la signatura de Josep Maria Serra i Constantí (la Garriga, Vallès Oriental, 1922-2002). El caricaturista i ninotaire va pertànyer a la plantilla d'*El Correo Catalán* i va col·laborar regularment en moltes publicacions. A més del diari esportiu, a l'*Hoja del Lunes* i al *TBO*.

Ja en el seu temps, va ser inesperada la tribuna cultural d'*El Mundo Deportivo*, força oblidada avui. Hi va destacar el crític literari J.M. Cid-Prat (Barcelona, 1901-1974), que va seguir amb atenció les novetats literàries catalanes. L'editor Joan Sales va agrair-li la tasca publicant-li el llibre *Memòries d'un poca-vergonya*. (1971). A la solapa, hi llegim: “J.M. Cid-Prat trobà la manera d'esbiaixar la consigna [el silenci a la premsa respecte del llibre català] valent-se d'una tribuna tan inesperada com és *El Mundo Deportivo*; durant deu anys –ja corrien els cinquanta– els autors fidels a la llengua pròpia pogueren sentir aquella veu fraterna i solitària que

Dalt, il·lustració de la coberta del llibre *És hora de plegar* (1965), signada per Francesc Cabré, segona novel·la policíaca publicada per Tasis. Una molt jove Núria Espert, una de les intèrpretes de *Paral·lel 1934*, estrenada al Romea. Àlex Martín Escribà, estudiós de la novel·la

teatro

ROMEA

Estreno de "Paral·lel 1934"

Reportaje p lictico, en tres actos, de José María Poble y R. fael Tasis

La Compañía titular del Romea se ha apuntado un nuevo éxito con el estreno de «Paral·lel 1934», original de los señores Poble y Tasis.

Se trata de un interesante reportaje policíaco en torno a un crimen cometido en los barrios bajos barceloneses. El ambiente está ciertamente refresco, y en él se mueven los tipos con desenvoltura más bien sainetista lo cual otorga a la acción un ritmo vivaz y entretenido, dentro de su a veces, propia cotidianidad pintoresca.

Los autores acreditan fuerte dominio de los recursos teatrales, creando una serie de escenas hábiles y amenas, aunque hacia el final se admite excesiva premiosidad para llegar al mismo y justificado en lo posible.

«Paral·lel 1934» es, pues, una obra interesante, avulsada sobre todo por un diálogo fluido y ocurente manifiesto de la agudeza de los autores.

Los intérpretes realizaron admirable labor, descolando, eso sí, Teresa Canillo, María Espert, Mercedes Braquetas Emilia Baró, Núria Llu, Mánuel Durán, Francisco Vals, Ramón Durán, Luis Teixidó, Luis Carratalá y

José M. Poble y Rafael Tasis, autores de «Paral·lel 1934» vistos por Serra

José Estivill. Todos ellos hicieron gala sobre todo, de gran corrección y disciplina, según ya es proverbial en el elenco titular del Romea que dirige el veterano actor José Chapera.

Autores y artistas fueron muy aplaudidos, alcanzando un gran éxito. «Paral·lel 1934».

ARISTARCO

onomàstic, Juan Candilejas, i hi llegeix: “Una de las pocas obras que pueden definirse, a plena satisfacción, con un solo adjetivo: el de insoporable”.

La signatura teatral “Juan Candilejas” és del tot sospitosa de pseudònim. En efecte. El va utilitzar el prolífic periodista Rafael Manzano González (Huelva, 1917-Barcelona, 1998), ens diu Cadena. Un altre pseudònim seu era Juan de las Ramblas.

Era un altre franquista *culte*, un escriptor i periodista típic del Movimiento que també trobem al *Diccionario d'Historiadors de l'Art Català*, de la mà de Francesc Fontbona, perquè va publicar diverses monografies sobre artistes vivents i històrics i era crític d'art, a més de taurí i teatral, i també poeta. També fou secretari de l'alcalde de Barcelona José María de Porcioles, a qui auxilià en la redacció de *Palabras a la ciudad* (1972) o *Mis memorias* (1994).

El professor Laureà Bonet, que va fer pràctiques de periodisme a la *Solidaridad Nacional*, al costat de Vázquez Montalbán, recorda Manzano com a redactor i crític d'art, “molt falangista ortodox”. L'any 1943 es va incorporar al nou diari de la premsa del Movimiento *Los Sitios*, de Girona, com a redactor

en cap i l'any següent va assumir-ne la direcció, fins que fou nomenat secretari de redacció de *Solidaridad Nacional*, sempre amatent a criticar el catalanisme que s'expressava al *Serra d'Or*. També va treballar a *El Noticiero Universal* i va ser professor de crítica d'art i de toros a l'Escola de Periodisme de l'Església. Quan la promoció del 68, la dels estudiants Ramon Barnils i Josep Maria Casasús, es va batejar amb el nom del periodista Regis Debray, seguidor del Che Guevara, i llavors empresonat, va deixar l'escola i va passar a l'Escola Oficial de Periodisme de Barcelona, reinstaurada precisament a partir de l'escàndol provocat pel nom de la promoció.

L'altra crítica negativa correspon a la que va fer l'inquisitorial Josep Maria Junyent al diari carlí *El Correo Catalán*, plena de retrets morals: el crític no va acceptar que es representés el *Paral·lel de 1934* prenent com a centre un cabaret i uns personatges mancats d'escrúpols i de moralitat, que contrastava amb la humanitat i l'optimisme dels dos protagonistes, un inspector i un periodista.

En canvi, Luis Marsillach escriu a la *Soli* que l'obra va agradar molt al públic, reporta Martín Escribà. Luis

els feia costat des d'un periòdic de gran públic on no hauríeu pensat mai trobar crítiques de tanta qualitat”.

Un altre dels crítics habituals del diari esportiu va ser Ferran Lience i Basil, mort a Barcelona el 1983, a 81 anys. En va ser d'art i de teatre durant dos decennis.

Segon misteri. L'estudiós troba la crítica més negativa a l'obra en un retall de l'Arxiu Tasis corresponent al setmanari *Revista*. La signa una persona que es deia, com confirma l'índex

negra, publica el llibre *Rafael Tasis, novel·lista policíac*. Baix, una caricatura doble de Poblet i Tasis, dibuixada per Josep Maria Serra, il·lustra la crítica d'*El Mundo Deportivo* a *Paral·lel 1934*, signada Aristarco.

Marsillach, comenta Francesc Foguet, va subratllar que la comèdia guanyava molt mercès a la seva filiació sainetesca, al seu diàleg pintoresc.

El teatre detectivesc. Poblet i Tasis intentaven enllaçar –i fer revifar, objectiu més utòpic– amb un teatre que havia assolit un paper destacat en l'efervescent Barcelona escènica popular de les quatre dècades anteriors a la llarga asfíxia franquista, el teatre de lladres i serenos, de sang i fetge, tant satíric com melodramàtic. Fins al punt que els historiadors han d'afirmar que, pel que fa a la literatura catalana, el gènere policíac i de misteri, sovint adaptat d'obres estrangeres, va ser més actiu, inicialment, en el teatre que en la narrativa, ben al contrari del que s'ha escaigut amb posterioritat al pioner Tasis.

Ho va ser tant que alguns crítics i comentaristes es van queixar que “en els teatres elegants s'hi representessin drames de lladres i serenos”, com a demostració que a Barcelona “sols hi ha empreses per a tot lo de mal gust” (Festa. Molins de Rei. 10 d'abril de 1916).

L'Esquella de la Torratxa va constatar el fenomen. El desembre del 1908 diu que al Teatre Principal “continua

El Gos de Baskerville fent de les sevas, y segueix el públich demostrant un interès latent pels assumptos de lladres y serenos... que diu un amic meu. La Empresa no s'adorm, per això, damunt dels llorers guanyats ab el susdit *Gos*, la *Joventut* i el *Sherlock*, donchs segons noticias de no gens duptosa referencia, la companyia treballa activament en els ensajos de un'altra obra del mateix género que's titulará *Arseni Lupin* y pera la qual s'está pintant decorat expofés”.

Per la nota cal deduir que l'aplicació de l'expressió “lladres i serenos” –un joc infantil– a les obres detectivesques es va començar a forjar aquella primera dècada del segle XX.

La nota acabava amb l'anunci de l'estrena de l'obra, per al dia 28 de desembre, dia dels Innocents, *El detectiu Jeph Roch Holmes*, “obreta de circumstancies original de don Salvador Bonavía”.

Al Principal, diu *L'Esquella* pocs dies més tard, el Sherlock Holmes omplia el diumenge a la tarda i comentava: “És curiós que, mentres els teatros més sortosos y acreditats no fan mes que passar la *maroma*, aquest, que va costar tant d'arrelar, se n'emporti la parroquia més nutrida. La forsa del género detectivista!... Per xó en Vilaregut ha anat a Paris,

per compte de l'Empresa, á buscar més dramas de *lladres y serenos*, y per xó en Bonavía s'ha espavilat á ferne una joguina que s'estrenará el dia 28”.

L'edició en fullet del text de Salvador Bonavía es va anunciar a *L'Escena Catalana* d'aquesta manera: “Pera completar les obres d'en Conan Doyle, s'ha d'adquirir la comèdia en un acte... d'heroisme y tres quadros, *Joseph-Roc Homs*, que està a la venda al preu de dos ralets”.

El pastitx de Bonavía –amb un Josep Santpere caracteritzat de Sherlock Holmes que fa portada a *La Escena Catalana*– no serà l'únic relat policíac que pujarà a l'escena barcelonesa, atesa la resposta del públic. Aquell 1908 ho ha fet també una altra paròdia del personatge de Conan Doyle, *El gran detective Olmes*, text pòstum d'Eduard Coca i Vallmajor. Als anys 20 i 30 abundava la matèria detectivesca (o de sang i fetge) al Paral·lel, bé que sovint en termes vodevilesco i dins la tradició populista del fulletó.

Al principi, el fenomen va fer gràcia a *L'Esquella de la Torratxa*, però a la dècada següent (31 de desembre de 1916), es dol que les obres del repertori policíac, tot obres de lladres i serenos, “per desgràcia, encara entusiasma al nostre públic”, en veure que “això dels drames detectivistes continua a l'ordre del dia i que en teatres importants aconseguixin un ple a vessar i un èxit sorollós, tot i que els drames siguin dolents, la companyia no més que poca cosa i el director, mitja figa, mig raim”.

Tasis i el teatre. La història de *Paral·lel 1934* i de la resta de la tasca teatral de Tasis, que consta de traduccions i d'obres originals, va ser rescatada per Francesc Foguet, professor de la UAB, en l'estudi “Rafael Tasis i el teatre”, publicat als *Estudis Romànics* el 2013. Atesa la gegantina obra literària i crítica de Tasis, la de dramaturg era la de les menys conegudes, constatava Foguet. També va ser de les més desafortunades, per culpa de les dificultats que patia el teatre català llavors. Així, la seva primera comèdia que va voler estrenar, *Ella i els altres*, fou prohibida per raons morals. L'aventura teatral de Tasis durà nou anys –del 52 al 60–, amb un resultat molt discret, diu Foguet.

Tan discret com tota l'aventura teatral catalana durant els cinquanta, Sagarra a banda. Com diria Tasis mateix en una anàlisi sobre la decadència del teatre en català, "Situació del teatre català", publicada a la revista *Inquietud* de Vic, el 1958, i citat per la *Revista de Barcelona*, "L'espectador profà en negocis teatrals troba difícil d'entendre aquesta política d'estrenes que fa que les temporades recents de Romea siguin una galdosa desfilada d'innominats, autors d'obres sense suc ni bruc, escrites en un català lamentable i presentades de qualsevol manera".

La situació es mantingué igual a principis dels anys 60. Tres anys després de l'estrena de la seva darrera obra, *La maleta*, en un article publicat a la revista *Ressorgiment* el 1963, Tasis, cita Foguet, hi feia una valoració molt crítica de l'escena catalana coetània, que els seus esforços havien impossibilitat de canviar: "La situació del teatre català és dolenta. Ens manquen autors. Ens manca un públic. Potser això no és cap excepció, en el panorama internacional actual, i tenint en compte la limitació dels nostres mitjans. [...] El teatre, reconeguem-ho, passa un mal moment. Si hom aixequés les interdiccions de traduir obres estrangeres al català i si creéssim, amb la necessària protecció o un generós mecenatge, el nostre repertori autòcton".

El que va consolidar el gènere. Dins de la tasca portada a terme per l'escriptor en favor de la novel·la negra, com a creador, traductor i articulista, calia, per una banda, analitzar la petjada deixada per les seves tres novel·les. Però, per l'altra, recordar la campanya que va fer a favor de la dignificació del gènere i recordar també la seva tasca de traductor, amb diversos títols de la primera etapa de La Cua de Palla i un (*Goldfinger*) de la sèrie James Bond. Això és el que fa Àlex Martín Escribà amb el seu detallat estudi, ple, a més, de documents de pes, molts d'ells desconeguts o inèdits, com articles i cartes.

Un d'ells correspon a la llista, conservada a l'Arxiu Tasis, de les lectures preferides del gènere negre, amb títols de Poe, William Wilkie Collins, Freeman Wills Crofts, Dashiell Hammet, William Irish, Ellery Queen, Francis Iles, S.S. Van Dine, Raymond Chandler, Agatha Christie, Eric Ambler, Pierre

Josep Santpere, protagonista d'El detectiu Josep-Roch Holms. Les comèdies de detectius es van posar de moda a la Barcelona de principis del XX.

Véry, Georges Simenon i Cèsar August Jordana, amb *El collar de la Núria*.

Quan Tasis va començar a escriure novel·la negra es va interessar —com a bon coneixedor de la literatura catalana— pels precedents en català i només va trobar *El collar de la Núria*, novel·la del 1927, com a inscrita realment en el gènere.

Rafael Tasis va posar en marxa l'operació policíaca perquè el lector veiés que, com demostraven els autors estrangers, el gènere "no era pas un gènere menor al qual un novel·lista digne i conscient no pot descendir", amb el desig "que altres escriptors catalans volguessin engrescar-se a escriure també llibres d'aquesta mena".

La idea que Tasis va ser, sobretot, qui va consolidar el gènere policíac en català, defensada pel professor de Salamanca, confirma el que van dir els crítics al seu moment.

L'elogi d'Espinàs. En la nota de presentació de l'autor inclosa en la segona novel·la negra de Tasis, *És hora de plegar* (1956), es proclama que *La Bíblia valenciana*, "publicada encara no fa un any, representa l'aclimatació a les nostres lletres del gènere narratiu més significat del nostre temps: la literatura policíaca".

Per a Josep M. Espinàs, a *Destino*, aquesta aclimatació quedava reforçada amb *És hora de plegar*: "El seu esforç

per acclimatar a les nostres lletres una branca literària com la policíaca de tan aparent senzillesa i tan autèntica complexitat, és realment meritori i *És hora de plegar* és, no només un pas en ferm en el camí que està obrint l'autor, sinó una narració que es val per si mateixa per l'habilitat amb la qual està desenvolupada, per les seves harmòniques proporcions, la seva dosi d'intriga i la dignitat literària que presideix cada una de les seves pàgines, dins de les clàssiques limitacions del gènere".

Rafael Tasis no hauria pogut ser tan prolífic sense facilitat de ploma. *És hora de plegar*, diria, la va escriure en unes vacances "de vuit dies" (*Diari íntim. Escrits autobiogràfics*. 2011). Tot i la rapidesa de la seva ploma, va poder perfilar un estil que, a Josep M. Espinàs, va semblar-li fluid, eficaç i ferm.

A diferència de l'aventura teatral, Tasis va trobar en la novel·la negra la satisfacció d'haver obert per a la literatura catalana un camp que creixia en popularitat i prestigi arreu del món, i que, a més, podia ser una de les vies que incrementés el nombre de lectors en català, en moments tan adversos.

Els crítics i escriptors van animar-lo. Els que reporta Martín Escribà en la selecció inclosa en el seu estudi són Josep Roure-Torrent, Octavi Saltor, Anna Murià, Artur Bladé i Sebastià Sánchez-Juan.

La novel·la policíaca va servir per reforçar la popularitat de Rafael Tasis, un dels autors més estimats al seu moment per la varietat de camps que tocava, i sempre amb rigor. Quan l'any 1966 mor a París sobtadament, acabava de rebre un homenatge multitudinari a Barcelona, conjuntament amb el també historiador Joan Torrent, per l'edició de la *Història de la Premsa Catalana*.

Per copsar l'abast i l'impacte de l'obra de Tasis, és escaient citar el que el periodista Eugeni Molero Pujós (Barcelona, 1943-Sant Pere de Ribes, 1984) escrivia —en castellà— a la premsa de Vilanova i la Geltrú (*Diari de Vilanova*): "Amb la mort de Rafael Tasis i Marca les lletres catalanes acaben de perdre un dels seus més destacats valors, gairebé gosaria dir un dels pocs pilars fonamentals sobre els quals descansa la complexa arquitectura de la nostra vida intel·lectual".

Lluís Bonada